

Proiectul de cercetare exploratorie cod ID_65
ETATISM ȘI DIVERSITATE CONFESIONALĂ ÎNTR-UN TERITORIU MULTICULTURAL.
POLITICA DE TOLERANȚĂ RELIGIOASĂ ÎN TRANSILVANIA
ÎN TIMPUL LUI IOSIF AL II-LEA

Sinteza lucrării

I. Stadiul atins în derularea proiectului în raport cu obiectivele prevăzute inițial

Proiectul de cercetare consacrat istoriei ideii de toleranță religioasă în Transilvania a propus ca principale obiective pentru anul în curs:

- a. organizarea cercetării documentare;
- b. documentarea în vederea abordării primei etape a cercetării;
- c. continuarea documentării și încheierea primei etape a cercetării.

Concepute ca teme introductive ale proiectului, obiectivele menționate au avut menirea de a crea condițiile pentru conturarea bibliografiei esențiale a subiectului și depistarea principalelor direcții de investigație (în biblioteci și arhive din țară sau străinătate). Astfel, organizarea cercetării documentare, realizată în faza intermediară, a urmărit constituirea bazei materiale necesare activității membrilor echipei și stabilirea direcțiilor esențiale de dezvoltare a proiectului. Tot în această fază a început și cercetarea propriu-zisă, cu un prim stadiu de documentare bibliografică externă, efectuat la Geneva.

Documentarea a continuat în cea de-a doua fază, când au fost efectuate două stagii de cercetare la Budapesta, unul fiind destinat depistării principalelor fonduri arhivistice indispensabile derulării proiectului, iar cel de-al doilea continuării pregătirii disertației doctorale a unuia dintre membrii echipei. O altă direcție de investigație, inițiată la Budapesta, a avut în vedere literatura istorică privitoare la ideea de toleranță. Cu predilecție acestei direcții i-a fost consacrată ultima deplasare din faza finală, efectuată la Biblioteca Națională din Viena.

O mențiune distinctă se cuvine făcută cu privire la dezbaterile asupra subiectului de cercetare, care a avut loc cu prilejul unei întruniri lărgite a echipei de cercetare, din 15-16 octombrie a.c. Discuția s-a desfășurat sub forma unei mese rotunde incluse în programul simpozionului cu tema „**Schimbarea de paradigmă din istoria ecleziastică și cea laică în Transilvania secolului al XVIII-lea**”. Au fost dezbătute problemele legate de abordarea primei etape a proiectului, fiind formulate interesante puncte de vedere din partea participanților la simpozion, iar unele dintre ele se regăsesc în volumul tipărit cuprinzând comunicările prezentate. În același cadru au fost prezentate rezultatele stagiilor de documentare externă efectuate, la Geneva și Budapesta.

Un alt stadiu de documentare, prevăzut pentru arhivele și bibliotecile din Roma, nu mai putut fi efectuat în cursul acestui an. Au fost însă parcurși deja pași importanți în identificarea surselor aferente subiectului în arhivele din Alba Iulia (Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice și Direcția Județeană Alba a Arhivelor Naționale) și Cluj (Arhiva Centrală a Bisericii Unitariene), instituții cu care au fost și inițiate discuțiile pentru încheierea unor acorduri de colaborare.

II. Valoarea și nivelul științific al rezultatelor obținute până în stadiul respectiv

În conformitate cu titlul etapei în curs a proiectului („Constituirea și evoluția sistemului confesional transilvănean (sec. XVI-XVIII). Semnificațiile ideii de toleranță”), primul rezultat oferit a constat din stabilirea stadiului cercetării subiectului în istoriografiile transilvănene (germană, maghiară și românească), prin analiza efectuată de Daniel Dumitran. Lucrările mai vechi, elaborate de istorici precum Mályusz Elemér, I. Tóth

Zoltán, Georg Adolph Schuller pe baza arhivelor externe, de la Budapesta și Viena, au accentuat perspectiva oficială asupra toleranței – cea a dezbaterilor din cadrul forurilor centrale – și analiza actelor fundamentale. Ulterior, studiile semnate de Ludwig Binder și István Juhász (în contextul momentului aniversativ al bicentenarului Edictului de toleranță), respectiv, mai recent, de Angelika Schaser, Pompiliu Teodor și Krista Zach, au ilustrat o perspectivă de abordare convergentă stadiului european al investigației, cu accent pe receptarea Edictului iosefin de către confesiunile transilvănene (inclusiv cu referire, în unele cazuri, la surse arhivistice transilvănene), pe problematica iosefinismului provincial, pe relația dintre conceptul terezian al toleranței și cel iosefin, ori pe raportul dintre toleranța religioasă și construirea stereotipurilor într-o regiune multiculturală. Cercetări mai ample au fost inițiate de Istvan Fazakas (punerea problemei, în cadrul unei teze de doctorat consacrate politicii religioase și școlare a absolutismului luminat în Transilvania) și Ioan Horga (efectele Edictului de toleranță în dieceza greco-catolică de Oradea).

Concluziile preliminare oferite de evaluarea acestor lucrări constau în tratarea în mare măsură circumstanțială sau generală a temei, lipsind pe de altă parte preocuparea pentru o investigație documentară de anvergură. Apropierea dintre istoriile incipiente paralele, reflectând perspectiva confesiunilor transilvănene, și raportarea fundamentală la contextul favorizant al reformismului iosefin a reprezentat o posibilitate discutată la simpozionul menționat mai sus, în cadrul secțiunii consacrate chestiunii toleranței. O altă posibilitate sugerată a fost cea a distingerii semnificațiilor conceptului de toleranță în spațiul transilvănean, cu eventuală referire la literatura polemică pe marginea temei, redactată în epocă. Abordări desigur incipiente au fost ilustrate și de alți participanți la simpozion, precum József Marton (*Toleranța și intoleranța religioasă în Transilvania după Reforma religioasă*) și Ana Maria Roman-Negoi și Cristinel Roman-Negoi (*Conceptul de toleranță la Iosif al II-lea. Reperele analizei*).

Depășirea acestui stadiu a fost propusă de Gudor Botond, printr-un studiu consacrat formelor toleranței și intoleranței confesionale din Transilvania secolelor XVI-XVII, care conține în același timp o evaluare a interpretărilor istoriografice și o problematizare extrem de utilă derulării proiectului de față. Studiul a încercat o surprindere a laturii politice, etice și socio-religioase a evoluției ideii de toleranță până la finele secolului al XVII-lea, abordând geneza termenului din perspectiva istoriei tumultuoase a Reformei transilvănene. Născută în secolul XVI-lea pentru a realiza acel *status quo* socio-politic și în principal religios necesar definirii unei identități politice distincte între Islam și Contrareformă, toleranța religioasă s-a construit lent, din nevoia pacificării facțiunilor religioase protestante în construire de identitate și a catolicismului transilvănean. Momentul culminant al Dietei de la Turda din 1568, decretarea toleranței religioase, rămâne tributară binomului intoleranță/toleranță, prin care pacificarea unor curente religioase nobiliare a permis dezvoltarea unei identități statale distincte în umbra Islamului. Aceasta fără însă a renunța la accesele de absolutism și autocrație a confesiunii dominante politic, prin care intoleranța religioasă și adversitățile sociale deveneau vizibile.

Extinderea abordării la scara europeană a presupus, în concepția aceluiași membru al echipei, cercetarea toleranței europene din secolele XVI-XVIII din perspectiva evoluției istorice și celei a gândirii filosofico-religioase (teologice). Prin stagiul de informare bibliografică efectuat la Geneva, el a urmărit realizarea unei bibliografii mai ales din zona francofonă, dar și germană, respectiv engleză, prin investigarea a două cazuri reprezentative pentru secolul al XVI-lea și al XVIII-lea, cu consecințe asupra concepției edictelor de toleranță din Europa: cazul Jean Calvin - Michael Servet - Castellio din Geneva și cazul Voltaire - Jean Calas din Toulon, Franța. Cercetarea s-a preocupat și de rolul unor evenimente particulare (din Geneva, Toulon) asupra gândirii politico-filosofice și acțiunii istorice din secolul al XVIII-lea. A rezultat proiectul unei cercetări cu titlul *Problema toleranței religioase în Europa secolelor XVI-XVIII*, în care toleranța este privită ca o problemă istorică și teologică, cu profunde semnificații pentru perioada contemporană. Ideile de libertate

religioasă, egalitate și non-discriminare cer consecvențial o remodelare și adaptare a ideii de toleranță la firea umană, fluctuantă între refuz (ortodoxie, conservatorism, civism) și acceptare (liberalism, non-discriminare).

Aceste abordări au semnificație pentru geneza și evoluția ideii de toleranță în Transilvania și în spațiul european. Istoria toleranței religioase presupune însă și o solidă fundamentare documentară, care să reflecte atât latura normativă (decrete, instrucțiuni, alte decizii ale autorităților centrale sau provinciale), cât și maniera de receptare a măsurilor de către reprezentanții diferitelor confesiuni, respectiv de către credincioși și comunități. Pentru perioada imediat ulterioară emiterii decretului de toleranță terezian și apariției celei de-a doua Biserici românești în Transilvania, o bază de date documentară a oferit-o volumul intitulat „... *virtutis decreti tollerantiae beneficia clero Graeci restituenda ...*”. *Biserica românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767* (editori Daniel Dumitran, Ana Dumitran, Florean-Adrian Laslo). Acesta înfățișează acțiunile statistice ce au avut în vedere înregistrarea situației materiale a clerului și bisericilor românilor din Principat, cu deosebire a celor uniți (greco-catolici). Conscripția confesională din anul 1767 a înregistrat situația de fapt (numărul parohiilor, bisericilor, preoților și credincioșilor, numărul și capacitatea terenurilor ecleziastice), dar a propus și mijloacele de ameliorare a acestei situații, nu rareori deplorabile, într-o perioadă în care se pregătea revigorarea Bisericii Române Unite. Documentele editate ilustrează așadar încercarea de reedificare cu predilecție patrimonială a unei Biserici grav afectate de criza de la mijlocul secolului, și, în consecință, conceptul de toleranță uzitat vizează o restituire, conform prevederilor „patentei de toleranță” emise de Maria Tereza. Devine astfel posibilă o comparație privitoare la câștigurile obținute de Biserica Unită în perioada următoare și, respectiv, la cuantumul noilor pierderi suferite în contextul noii crize declanșate de emiterea Edictului de toleranță iosefin.

Pentru perioada imediat anterioară și posterioară emiterii Edictului de toleranță al lui Iosif al II-lea, au fost inițiate câteva investigații arhivistice. În cazul arhivelor interne transilvănene, rezultate mai concrete au fost deja obținute în urma cercetării Arhivei Arhiepiscopiei Romano-Catolice a Transilvaniei din Alba Iulia (protocoalele corespondenței episcopale pe anii 1781 și 1782, alături de actele originale păstrate aferente acesteia). Problematika reflectată este cu deosebire interesantă, dacă ținem seama de atitudinea mai degrabă rezervată a episcopului Transilvaniei, Ignác Batthyány, față de politica de toleranță.

În cazul arhivelor externe, au fost efectuate investigații preliminare la Arhivele Naționale Maghiare (Magyar Országos Levéltár), în două fonduri de o deosebită importanță: Guvernul Transilvaniei (Gubernium Transylvanicum Levéltára. Gubernium Transylvanicum /in Politicis/) și Cancelaria Aulică a Transilvaniei (Erdélyi Kancellária Levéltár. Erdélyi Királyi Kancellária). Au fost identificate în protocoalele de registratură „întrările” mai semnificative cu referire la problematica toleranței, în primul caz, pentru perioada anilor 1781-1787, în cel de-al doilea pentru anii 1781-1782. Cercetarea efectivă pe documente urmează să fie făcută, la fel și în cazul unui alt fond important, deocamdată doar identificat, cel al *Commissio in publico-ecclesiasticis*. Aceste surse vor putea oferi o imagine detaliată asupra genezei politicii de toleranță și a efectelor acesteia în cazul tuturor confesiunilor transilvănene, iar investigarea lor exhaustivă reprezintă o muncă de durată, dar de o importanță excepțională pentru subiectul proiectului de față.

Pentru receptarea problematicii toleranței în perioada iosefină, deosebit de fructuoasă a fost documentarea la Biblioteca Națională Szechenyi din Budapesta, unde a fost identificată, printre altele, o scriere reprezentativă precum *De tolerantia ecclesiastica et civili*, a lui Thaddaeus de Trautmansdorf. Mai multe scrieri similare constituie obiectul cercetării care va fi întreprinsă la Biblioteca Națională a Austriei din Viena. Cunoașterea lor este necesară pentru înțelegerea semnificațiilor dezbaterii în jurul problemei toleranței (religioasă, împreună cu semnificațiile ei teologice, civilă), care sunt esențiale pentru corecta interpretare a semnificațiilor și perspectivelor toleranței transilvănene.

III. Măsura în care rezultatele au fost difuzate

A. Lucrări

1. **Daniel Dumitran**, Ana Dumitran, Florean-Adrian Laslo (editori), „... *virtuti decreti tollerantiae beneficia clero Graeci restituenda ...*”. *Biserica românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767*, Alba Iulia, Editura Altip, 2009.

2. Daniel Dumitran, Botond Gudor, ***Geneza și semnificațiile ideii de toleranță religioasă în Principatul Transilvaniei (secolele XVI-XVIII)***. *Lucrările Conferinței științifice internaționale organizate la Alba Iulia, 8-9 iulie 2010*.

3. Daniel Dumitran, Despre unirea cu Biserica Romei, dezbinare și apropiere confesională. Un text de la începutul secolului XIX, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica*, LIV, 1, 2009, p. 185-192.

4. Laura Stanciu, Despre efectele politicii reformismului terezian. Pionierii Blajului la studii, în Roma (1736-1754), în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica*, LIV, 2, 2009, p. 159-176.

5. Gudor Kund Botond, State University Leiden (Netherlands): formative space of the Transylvanian students through peregrinatio academica: the case of Peter Bod (1712-1769), în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 2009, p. 115-185.

6. Gudor Kund Botond, Confessional Tolerance and Intolerance in XVIth-XVIIth Century Transylvania, în *Transylvanian Review* (sub tipar).

B. Conferințe și simpozioane

1. Gudor Kund Botond, „Transylvania and Calvin: confessional tolerance in context of the protestantism” (conferință internațională, organizată de International Reformed Theological Institute din Amsterdam și Universitatea Protestantă Liberă din Aix en Provence, Aix en Provence 7-12 iulie 2009).

2. Laura Stanciu, „Die Begriffe Vaterland und Patriotismus in Siebenbürgen im 19. Jahrhundert: eine vergleichende Perspektive”. Internationale Konferenz „Grundbegriffe der Rumänischen Sozial-Politischen Sprache”, Universitatea de Vest, Timișoara, 23-26 September 2009.

3. Gudor Kund Botond, Daniel Dumitran (organizatori), „Constituirea și evoluția sistemului confesional transilvănean (sec. XVI-XVIII). Semnificațiile ideii de toleranță”. Masă rotundă în cadrul simpozionului „**Schimbarea de paradigmă din istoria ecleziastică și cea laică în Transilvania secolului al XVIII-lea**”, Alba Iulia, 15-16 octombrie 2009.

4. Gudor Kund Botond, „Între toleranță și prozelitism: reforma religioasă a românilor din Principatul Autonom al Transilvaniei” și „Schimbarea paradigmei istoriografice în Transilvania, secolele XVII - începutul sec. XVIII-lea: cazul toleranței confesionale, din perspectivă europeană”. Prelegeri susținute la Facultatea de Istorie a Universității Reformate Károli Gáspár din Budapesta (18-19 noiembrie 2009).